

VOJISLAV STANOVČIĆ
ŽIVOT POSVEĆEN IDEJAMA

IZDAVAČI

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165
Udruženje za političke nauke Srbije
Beograd, Jove Ilića 165

ZA IZDAVAČE

Prof. dr Dragan Simić
Prof. dr Nebojša Vladislavljević

UREDNICI

Ilija Vujačić
Dušan Marković

RECENZENTI

dr Tibor Varadi
dr Vladimir Pavićević

DIZAJN KORICA

Neila el Khouja

LEKTURA I KOREKTURA

Olivera Veličković

TIRAŽ

300 primeraka

ISBN

978-86-6425-050-4

PRIPREMA I ŠTAMPA

Čigoja štampa, Beograd

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

VOJISLAV STANOVČIĆ

ŽIVOT POSVEĆEN IDEJAMA

Urednici:

Ilija Vujačić

Dušan Marković

Zbornik radova sa naučnog skupa
„Naučno i društveno delovanje
prof. dr Vojislava Stanovčića, akademika SANU”

Beograd,
2019.

Goran Bašić

Institut društvenih nauka, Beograd

Vladavina prava i multikulturalizam u političkoj teoriji Vojislava Stanovčića

Mudrac se ne pokazuje, zato ga svuda vide. Ne definiše se, zato je razgovetan. Ne ističe sebe i zato uspeva. Ne hvališe se svojim poslom, zato traje. Ne spori se i upravo iz tog razloga niko na svetu ne može da se s njime spori.

Lao Ce

Apstrakt: Rad je posvećen mestu fenomena multikulturalnosti u političkoj teoriji akademika Vojislava Stanovčića. U prvom delu rada ukazuje se na glavne tokove u tradicionalnoj i liberalnoj političkoj teoriji o problemima multikulturalizma i njemu pripadajućeg fenomena etniciteta. Nakon toga se ukazuje na Stanovčićev doprinos razumevanju ovih pitanja u savremenim teorijskim i političkim prilikama. Monokulturalni nazor koji crpi iz tradicionalne liberalne političke teorije Stanovčić prevazilazi povezujući zamke multikulturalnosti sa humanističkim porukama velikih religija i slavnih revolucija. Takav pristup ga ne zavodi u idealističke konstrukcije društva već, naprotiv, omogućava mu da sagleda svu složenost i splet kulturnih i etničkih odnosa u istorijskim i savremenim prilikama. Treći deo rada podseća na Stanovčićev naučni, stručni i ljudski doprinos prevazilaženju i rešavanju problema uspostavljanja najboljeg mogućeg poretka u složenim multietničkim državama.

Ključne reči: Vojislav Stanovčić, vladavina prava, multikulturalizam, javne politike

GLAVNI TOKOVI TEORIJSKE RASPRAVE O MULTIKULTURALNOSTI

U našim društvenim naukama pojmovi multikulturalnosti i etniciteta se proučavaju sporadično, a najčešće u kontekstu istraživanja drugih tema – demokratije, vladavine prava, ljudskih prava. Izuzetak su etnološka istraživanja koja ove probleme razmatraju ređe s holističkog i interdisciplinarnog stanovišta, a češće na nivou naučne deskripcije tradicija i običaja etničkih grupa. U političkoj teoriji i srodnim disciplinama političkih nauka ovi pojmovi su izvor argumentacije za analizu i objašnjenje različitih političkih i društvenih pojava, a retko su predmet neposrednog promišljanja i proučavanja.

S druge strane, savremena literatura pojmovima etniciteta i multikulturalnosti posvećuje pažnju koju oni imaju u globalnim, regionalnim i lokalnim društvenim i političkim odnosima.¹ Međutim, interesovanje za politikološke aspekte ovih višeslojnih i složenih fenomena nije novo i u političkoj teoriji možemo lako pratiti nit koja nas vodi do različitih provenijencija savremenih teorija multikulturalnosti i etniciteta. Drugi kraj niti nas vodi u klasične filozofske i političke spise, ali i do Jevandjelja, Kurana, Petoknjžja i drugih religijskih izvora.

U vezi sa korenima istraživanja i objašnjenja života u multikulturalnim društvima trebalo bi ukazati na to da je u nasleđu političke teorije ostao je skrajnut doprinos Đanbatista Vika (Giambattista Vico), koji je koncepcijom kulturnog pluralizma iskoračio iz monističke koncepcije društvenih odnosa svoga vremena. Viko je uočio posebnost i karakteristike pojedinih društava i doveo ih u vezu s istorijskim, geografskim i psihološkim aspektima razvoja. Prirodu su ljudi počeli da baštine u istim uslovima, ali su je menjali i prilagođavali joj se na različite načine. Različitosti među grupama ljudi rezultat su promena ljudskog duha koji je, s jedne strane, povezivao različite individualne sposobnosti, verovanja, običaje, potrebe, ideale, a s druge, utvrđivao razdvajajuću liniju među grupama koje Viko, dosledan dobu prosvetiteljstva kojem istorijski i misaono pripada, naziva nacijama. Sa stanovišta savremene političke teorije, Vikova teorija kulturnog pluralizma je idealistička, pojednostavljena i može se osporavati s više stanovišta, ali najozbiljniju kritiku nalazimo u njegovoj zatvorenosti za vanevropske i nehrišćanske kulture. Za Vika do *doba ljudi* (ljudske umne prirode), kao najvišeg oblika političke i državne organizacije, civilizacija je stigla kroz dinamičan kulturni razvoj čije korene nalazi

---

¹ Goran Bašić, *Multikulturalizam i etnicitet* (Beograd: Institut društvenih nauka, 2018), 54.

u Rimskoj republici, a paradigmu društvenosti u hrišćanskoj tradiciji u čijem središtu je savršena ideja Boga.²

Viko je možda prvi, ali svakako nije jedini među misliocima koji je, razvijajući ideje kulturnog pluralizma, dospao u ćorsokak kulturnog monizma.³ Među ranim i potonjim liberalima uočljiva su mišljenja koja ukazuju na izvesne kontroverze unutar ove ideologije u vezi sa kulturnim pluralizmom. Pisac dela *O večnom miru*, Imanuel Kant, pored toga što je sa stanovišta monokulturnog redukcionizma sudio o hinduizmu i hinduističkoj tradiciji⁴ i sumnjao u moralnu ozbiljnost Tahićana,⁵ u svom odgovoru putopiscu i etnologu Forsteru (Johann Georg Adam Forster) o mogućnosti opštih migracija iskazuje po svakoj naučnoj definiciji rasistički stav prema američkom domorodačkom stanovništvu (Indijanci): „Ali da njihova narav nije dospela ni do kakve potpune podesnosti za bilo koju klimu može se videti i odatle da se teško može navesti neki drugi razlog zašto ta rasa, suviše slaba za težak rad, suviše nehajna za onaj koji zahteva marljivost i nesposobna za svu kulturu [...] stoji čak još niže od crnca, koji inače zauzima najniži među svim ostalim stupnjevima koje smo nazvali rasnim razlikama”.⁶ Najzad, u Kantovoj etici, u kojoj je sadržana i kritika evropske politike kolonijalizma, evropski narodi, koji potiču iz

---

² Viko je po mnogo čemu bio mislilac koji je promišljao stvarnost izvan granica doba u kojem je živio. Mnogi u njegovom delu, a naročito u maksimi *Verum esse ipsum factum* (istina sama po sebi je činjenica), kojom se, u svom delu iz 1710. godine „O najvećoj drevnoj mudrosti Italijana otkriveno iz italijanskog jezika” (*De antiquissima Italorum sapientia, ex linguae latinae originibus eruenda*) suprotstavio Dekartovoj tezi *Cogito, ergo sum*, nalaze elemente konstruktivizma. Za razliku od Dekartovog redukcionizma, Viko smatra da su znanje i delanje isto, a u njegovom životnom delu *Scienza Nuova* (1725. godina), koje je na engleskom objavljeno pod nazivom *New Science*, a u Zagrebu 1982. godine kao „Načela nove znanosti”, koreni su modernih društvenih nauka i filozofije istorije. U ovom delu Viko u vladavini ljudi, kojoj prethode vladavine bogova i heroja, nalazi poredak u kojem su svi jednaki u zakonima, kako i odgovara ljudskoj prirodi. Viko, ne dovodeći u pitanje filozofske osnove hrišćanske dogme, čoveka stavlja u središte istorije, odnosno u teocentrični pogled na svet uvodi antropocentričnu viziju razvoja Furio Šuran, „Vicova 'Nova Znanost' između filozofije i moderne znanosti”, *Filozofska istraživanja* 30, br. 1–2 (2010): 163.

³ Milan Mesić, *Multikulturalizam* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 4.

⁴ Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason* (Harvard, 1999), 6.

⁵ Bhikhu Parekh, „A Varied Moral World”, in: *Is Multiculturalism Bad for Women?*, eds. Joshua Coen et al. (Princeton: Princeton University Press, 1999), 69.

⁶ Citat je preuzet iz rada Goran Rujević, „Kantov naučni rasizam”, *Arhe* 11, br. 22 (2014): 173–91.

najumerenijeg podneblja i koji su razvili najbolje uređene društvene sisteme, predodređeni su da uvedu „evropski red stvari” i na drugim delovima planete.⁷ Zagovarajući ideju univerzalne kosmopolitske države u kojoj bi evropsko, hrišćansko nasleđe bilo inspiracija opštih zakona Kant je posredno negirao kulturni i verski pluralizam.

Džon Lok (John Lock), čije su ideje sa samog izvorišta liberalne ideologije, prenebregao je činjenicu da privatna svojina nije samo osnova progresa već i da je giljotina kulturnim grupama u čijem sistemu vrednosti svojina nema značenje. Označavajući privatnu svojinu kao najviše dobro, Lok je teorijski utemeljio kolonizaciju Amerike. Američki domoroci nisu ogradili zemlju, a još manje su je racionalno kultivirali tako da su je beli doseljenici mogli smatrati slobodnom i prisvojiti je. Neracionalno ponašanje domorodaca ogledalo se u nezainteresovanosti za gomilanjem dobara i tržišnom proizvodnjom. Licemerje Lokovog gledišta se ogleda u tome što je kolonizaciju, koja je okončana genocidom domorodaca, smatrao korisnom za njih jer je povećavala udobnost života, snižavala cene, omogućavala zaposlenost, čime se u biti zadovoljava i pravo domorodaca za jednakošću. Kolonizaciju je Lok opravdavao i zbog toga što domorodačko društvo nije bilo politički organizovano. Nije postojala centralizovana i unificirana struktura vlasti utemeljena na zakonu; teritorije nisu bile jasno razgraničene, a nije postojao ni kolektivni osećaj identiteta niti jedan jezik. U doba kolonizacije domoroci nisu bili na višem stepenu prirodnog razvoja, odnosno još uvek su bili pred političko društvo tako da za njih nije važilo međunarodno pravo koje se odnosi na države i nacije i zaštitu njihovih kultura identiteta. Lok nije mogao shvatiti, ni prihvatiti da je domorocima ideja posedovanja zemlje bila strana, te da im je zvučala kao svetogrđe. Primetio je da su vodili miroljubive i zadovoljne živote, da su bili slobodni od žurbe i brige, da se nisu svađali oko imovine, a nesporazume su rešavali mirno i bez ikakvog središnjeg ustrojstva prisile. Međutim, ni takav karakter međuljudskih odnosa kojima se inače divio, nije pokolebao njegovo monističko i kulturno pristrasno mišljenje o načinu života domorodaca⁸.

Za Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill) različitost je važna poluga razvoja kako pojedinca tako i društva. Smatrao je da je za nesavršeno ljudsko biće korisno da postoje različita mišljenja, da je neophodno da se iskušaju različiti načini života kako bi se raznolikosti karaktera mogle razvijati na širokom području u granicama kojima ne čine nepravdu ostalima. Mil se zalagao za društvo

---

⁷ Robert Bernasconi, “Kant as an Unfamiliar Source of Racism”, in: *Philosophers on Race: Critical Essays*, eds. Julie Ward and Tommy Lott (Blackwell, 2002), 148.

⁸ O kulturnom monizmu Džona Loka videti kod Mesić, *Multikulturalizam*, 18–19.

snažnih duhom slobodnih individua, kao zamajce svakog napretka. Smatrao je da je najveća slabost demokratije u osrednjosti i da bi se ona ublažila neophodno je da se osiguraju raznovrsni uslovi duhovnog razvoja, jer ne mogu svi zdravo živeti u jednako moralnoj klimi. Analogno razvoju individue mora se voditi računa kako o primeni univerzalnih vrednosti političke filozofije (liberalizma) tako i o pitanjima „nacionalnog karaktera”. Pored stava da je bogatstvo Evrope u kulturnim različitostima njenih naroda, Mil je i među zagovornicima stapanje kultura, odnosno mešanja nacija, pod uslovom da u tom procesu primat ima naprednija nacija. Smatrao je da je za Bretonca ili Baska u Navari ili Velšanina i Škota u Britaniji korisnije da se utope u maticu ideja visokorazvijene kulture francuske, odnosno britanske nacije. Koliko je bio u zabludi ovaj lučonoša liberalizma govori, kako buđenje identiteta etničkih grupa, za koje je smatrao da će se, ukoliko se ne utope u identiteta nacija na višem stepenu kulturnog razvoja, utopiti u vlastitom blatištu arhaizama, tako i nacionalni pokreti Kvebečana, kanadskih frankofona, koji su dugotrajnom borbom za priznavanje etno-kulturnog identiteta ne samo demantovali samog Mila koji je smatrao da je njihov glavni interes u potčinjavanju vladavini engleske većine, već i inspirisali reformatore liberalizma da se polovinom prošlog veka počnu udaljavati od dugo čuvanog mita o etnički neutralnoj državi.

Mit o etnokulturnoj neutralnosti, koji je doveo do mnogih teorijskih zabluda i nedorečenosti, konstruisan je iz načelnog opredeljenja liberalne demokratske države o neutralnosti prema grupnim identitetima. Jedna od ovih zabluda se odnosi na podelu nacija na liberalne građanske (*civic nations*) i na neliberalne etničke (*ethnic nations*). Etničke nacije smatraju reprodukciju određene etnonacionalne kulture i identiteta jednim od primarnih zadataka. S druge strane, građanske nacije su neutralne prema etnokulturnim identitetima građana – pripadnost naciji ovde se definiše isključivo u terminima prihvatanja određenih principa demokratije i pravde.⁹ Jedna zabluda najčešće vodi drugoj, tako da je uprkos tome što mnoge zapadne zemlje imaju dugu i ponekad krvavu istoriju bavljenja etničkom heterogenošću, unutar liberalno-demokratskog konstitucionalnog okvira sve donedavno nije bilo pokušaja da se lekcije ove istorije artikulišu u teoriju, pa su tako stvarni principi i ideali kojima se rukovode zapadne demokratije ostali ambivalentni, čak i za one koji su svakodnevno uključeni u praktično upravljanje etničkim odnosima.¹⁰ Talkot Parsons je smatrao da je liberalna država dosegla razvoj na kojem je moguće da etničke zajednice integriira u socijetalnu sredinu, odnosno da su zahtevi za

⁹ Vil Kimlika, „Etnički odnosi i zapadna politička teorija”, *Habitus* 0 (1999).

¹⁰ Isto, 19.

priznavanjem grupnih etničkih identiteta u defanzivi u odnosu na državljanstvo kao novi „inkluzivni” *credo*.¹¹ Marksistička teorija, iako s različite teorijske paradigme, izvela je zaključke slične Parsonsovom strukturalnom funkcionalizmu – etnicitet je fenomen koji će svoje istorijsko mesto ustupiti drugim oblicima povezivanja ljudi zasnovanim na solidarnosti i jednakosti.

Uprkos tome što je etnicitet bio progresivna snaga koja je početkom dvadesetog veka razrovala monarhističko načelo legitimiteta, ispoljio je i drugu, rušilačku i destruktivnu stranu svoje prirode, čime je podstakao razmišljanja koja su u prvi plan isticala ideje o društvenom razvoju u čijem središtu je slobodni, autonomni pojedinac koji svoja uverenja i životne planove gradi na osnovu razuma, a ne na osnovu osećanja pripadnosti grupi i njenim verovanjima i unutrašnjem sistemu vrednosti. Celokupni razvoj modernog liberalizma bio je zasnovan na emancipaciji individue od posebne kulturne zajednice, ali taj proces nikada nije do kraja dovršen, štaviše, nije bilo ni moguće dovršiti ga jer je kulturna ukorenjenost pojedinca objektivna datost. U tom smislu, savremene teorije multikulturalnosti su etnicitet i druge srodne kategorije kolektivnih identiteta vratile u žižu rasprave unutar liberalne teorije. U tom smislu, većina savremenih autora je, protivrečivši „linearnom razvitku transkulturne unifikacije”¹², ukazala na ograničenosti teorija i prakse taljenja i iskorenjivanja kulturnih različitosti i obnovila raspravu o njihovoj afirmaciji,¹³ priznavanjem kolektivnih identiteta¹⁴ i grupno specifičnih prava.¹⁵

Na tragu ideja pomenutih autora, ali i brojnih savremenika, različitih, često oprečnih, škola mišljenja – (Natan Glazer, Alvin Šmit, Brajan Beri, Antonio Apaja, Semjuel Friman, Simon Kanej, Čandran Kukathas...), počelo se i govoriti i van učionica i akademskih rasprava o tome da je najveći problem u vezi sa principom etnokulturne neutralnosti u tome što ignoriše svaki manjinski zahtev za posebnim pravima koji prevazilazi standardni korpus individualnih građanskih prava. Tradicionalna liberalna država i njeni „branioci” smatraju

¹¹ Talcott Parsons, *Individual Autonomy and Social Pressure: An Answer to Dennis H. Wrong, Psychoanalysis and the Psychoanalytic Review* (1962); “Racial and Religious Differences as Factors in: Group Tensions”, in: *Unity and Differences in the Modern World*, eds. L. Finkelstein et al. (New York: 1945).

¹² Mesić, *Multikulturalizam*, 48.

¹³ Bhikhu Parekh, *Nova politika identiteta* (Zagreb: Politička kultura, 2008), 51.

¹⁴ Čarls Tejlor, *Priznavanje građanskog društva* (Beograd: Beogradski krug, 2000), 42.

¹⁵ Vil Kimlika, *Multikulturalno građanstvo* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003), 52.

da bi priznavanje političkih prava manjinskim grupama ugrozilo ne samo mit o etnokulturnoj neutralnosti već i same postulate liberalne države. Za liberale verne tradicionalnom stanovištu građanstvo je uvek inherentno individuama i njihovom stanju jednakosti pred zakonom. Za njih su zahtevi za priznanjem kolektivnih prava u direktnoj suprotnosti sa principom građanstva. Rols, u jednom trenutku, postavlja pitanje: „Kako je moguće da postoji stabilno i pravedno društvo u kome su slobodni i jednaki građani duboko podeljeni suprotstavljenim, pa čak nepomirljivim religijskim, filozofskim i moralnim doktrinama”?¹⁶ U suštini, za većinu liberalnih kritičara koncept priznanje grupno diferenciranih prava predstavlja nepremostivu prepreku integrativnim funkcijama principa građanstva u liberalnim demokratijama. Po njima, ako je građanstvo diferencirano onda nema osećaja privrženosti zajednici i stvaraju se uslovi za dekonstrukciju liberalne države.

Međutim, u međuvremenu su se razvile škole teoretičara koji su blagovremeno uočili da se liberalna država u savremenom dobu mora „otvoriti” prema etnokulturnim zahtevima građana jer su interesi na kojima oni insistiraju egzistencijalno važni za veliki broj manjinskih identiteta širom sveta. Pri tome, oni su u vidu imali uglavnom identitete etnokulturnih manjina u razvijenim zapadnim društvima. U tom smislu, Tejlor smatra da u svetu postoje brojne manjinske zajednice koje imaju temeljnu potrebu za priznanjem, a da se one manjinske etnokulturne zajednice kojima nisu priznata prava osećaju nevidljivim.¹⁷ Raz smatra kako članstvo u grupi igra vitalnu ulogu u obezbeđivanju samopoštovanja pa da stoga zaslužuje javno priznanje i podršku.¹⁸

Kimlika smatra da su rasprave i mišljenja koje su zagovarali liberalni teoretičari poput Tejlora i Raza doprineli razotkrivanju mita o etnokulturnoj neutralnosti liberalne države. U okviru svoje teorije o etnokulturnoj pravdi Kimlika otvoreno kritikuje stav da su liberalno-demokratske države, odnosno građanske nacije etnokulturno neutralne i tvrdi da je ovakvo stanovište bilo pogrešno i u istorijskom i konceptualnom smislu. Model religije, zasnovan na striktnoj razdvojenosti crkve i države, potpuno je neprihvatljiv kao osnov za razumevanje odnosa između liberalno-demokratske države i etnokulturnih

---

¹⁶ Rols će odgovor na ovo pitanje naći u „preklapajućem konsenzusu”. John Rawls, *Political Liberalism* (Columbia University Press, 1993), 168.

¹⁷ Čarls Tejlor, „Politika priznanja”, u: *Multikulturalizam*, ur. Ejmi Gatman (Novi Sad: CMK, 2003).

¹⁸ Joseph Raz, “Multiculturalism: A Liberal Perspective”, *Dissent* (Winter 1994): 67.

grupa.¹⁹ Nastojeći da svoj stav opravda i pojača argumentaciju, a oslanjajući se na severnoamerička, naročito kanadska iskustva sa multikulturalizmom, Kimlika ističe da je za svaku etnokulturnu zajednicu koja drži do toga da odolji asimilaciji od suštinske važnosti da se njen jezik upotrebljava u službenoj komunikaciji – obrazovanju, sudstvu, administraciji... Da bi se ovo i ostvarilo neophodno je da manjinska kultura, odnosno njen jezik bude priznat od strane javnih institucija, koja u tom slučaju ima obavezu da finansira obrazovanje na tom jeziku. Na taj način stvaraju se uslovi za očuvanje, odnosno prenošenje jezika i tradicije na sledeće generacije.

Uzimajući raširenost standardizovanog i obaveznog obrazovanja, visoke zahteve za pismenošću na radnom mestu, kao i rasprostranjenu komunikaciju svih građana sa državnim službama, svaki jezik koji nije javni jezik postaje marginalizovan u tolikoj meri da će najverovatnije biti sačuvan samo unutar uske elite, ili u ritualizovanom obliku, ili u izolovanim ruralnim oblastima, a ne kao živi i dinamični jezik koji predstavlja osnov jedne prosperitetne kulture. Državne odluke o jeziku javnog obrazovanja i javne administracije u stvari su odluke o tome koja će lingvistička grupa preživeti.²⁰

Dakle, kod Kimlike, a može se slobodnije reći i „od Kimlike”, je razrešena osnovna dilema – mit o etnokulturnoj neutralnosti u savremenom dobu je demistifikovan, a osnovni okvir u kojem bi liberalna država trebalo da traži model upravljanja različitostima je stvaranje istih uslova za manjine i većinu prilikom procesa izgradnje nacije. Za njega nema dileme koja još uvek muči većinu liberalnih teoretičara o smislu priznavanja grupno specifičnih prava manjinama, naime, ona ne predstavljaju poseban kvalitet prava u odnosu na prava kojima raspolažu pripadnici većine u procesu izgradnje nacije. Grupno specifična prava nisu ništa drugo do korektivni mehanizam pomoću kojih manjine zauzimaju bolju pregovaračku poziciju i mehanizam su za postizanje etnokulturne pravde. Dakle, manjine su specifične grupe ljudi kojima se zbog specifičnih istorijskih, socijalnih, ekonomskih i drugih činilaca, pored građanskih, individualnih prava, priznaju i specifična kolektivna prava čija je svrha zaštita nacionalnog, odnosno etnokulturnog identiteta grupe.

---

¹⁹ Kimlika, „Etnički odnosi i zapadna politička teorija”, 21.

²⁰ Isto, 23.

ETNICITET U MULTIKULTURALNOJ PARADIGMI SAVREMENE POLITIČKE TEORIJE U SRBIJI – DOPRINOS VOJISLAVA STANOVČIĆA

Zanimanje za proučavanje fenomena etniciteta profesor Vojislav Stanovčić nagovestio je u radovima iz političke teorije u kojima je tokom sedme i osme decenije XX razmatrao: **nacionalizam** („Univerzalističke teorije i nacionalizam”, *Filozofija* XI, 3 (1967): 55–60); **federalizam** („Teritorijalni i funkcionalni aspekti federalizma”, *Federalizam i nacionalno pitanje* (Beograd: Savez udruženja za političke nauke, 1971): 106–110; „Federalizam višenacionalne države” *Naše teme* XXX, 7–8 (1986): 979–990; *Federalizam/Konfederalizam* (Titograd: Univerzitetska riječ, 1986); “Federalism and Pluralism in a Democratic Society”, in *American and Yugoslav Views on the 1990s*, eds. Predrag Simić, William Richey and Mirko Stojčević (Belgrade: Institute of International Politics and Economics, 1990), 25–43); **legitimizaciju vlasti** („Modaliteti legitimiranja vlada i režima”, *Naše teme* 10–11 (1986): 1759–1783; „Većina i manjina u demokratiji”, u: *O demokratiji*, ur. Božidar S. Marković et al. (Beograd: Izdavačka Zadruga „Politika i društvo”, 1995), 96–109).

Međutim, istraživanju fenomena etniciteta u političkoj teoriji i položaju etničkih grupa u savremenom društvu akademik Stanovčić je više pažnje posvećivao proučavajući načelo **vladavine prava** („Preteče ideje o vladavini prava: Platon – Aristotel – Ciceron”, *Arhiv za pravne i društvene nauke* br. 3–4 (1986): 563–586; „Владавина права и/или владавина већине”, у: *Успостављање модерне демократске и правне државе у Србију* (Београд: САНУ, 1997), 43–66) i **fenomen religije** (*Društvena uloga i etička i politička učenja osnivača velikih svetskih religija – Osnivači velikih religija. Mojsije, Buda, Konfučije, Isus, Muhamed* (Beograd, Radnička štampa, 1978; str. 255–308; „Drama ateizacije”, *Gledišta* XXVI, 7–8 (1985): 137–148; *Političke ideje i religija* (Beograd: Čigoja štampa, 1999)).

U pomenutoj monografiji *Političke ideje i religija* akademik Stanovčić piše:

Misao izložena u religijskim učenjima i pravna filozofija nisu nigde toliko tesno povezani koliko u razmatranju ideje o vladavini prava: šta sve ta uloga podrazumeva, kakva je uloga božje i zemaljske pravde, kakav je odnos ljudskog pozitivnog prava prema drugim normativnim porecima (verskim, moralnim, običajnim, pravno-filozofskim i etičkim koncepcijama), šta za pravo znače neke vanpravne aksiološke kategorije, uključujući religijske i teološke, šta ta ideja ljudima donosi i šta se od njene primene može očekivati u rešavanju složenih problema suživota u ljudskim zajednicama?²¹

²¹ Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija* (Beograd: Čigoja štampa, 1999), 272.

Vladavinu prava tumačio je na način, a to je rado i nenametljivo isticao, kako ju je pojmiio Dejvid Hjum (David Hume), da privredni i društveni razvoj nisu neophodni za demokratiju, ali vladavina prava jeste jer bez nje nije moguće postići razvoj, niti uspostaviti demokratiju. I Milton Friedman, koji je smatrao da su tržište i konkurencija preduslovi rešavanja problema razvoja, u knjizi *Capitalism and Freedom* ukazuje na značaj vladavina prava za ukupne ekonomske i socijalne reforme.²²

U radu *Demokratija u višestručnim društvima: populizam, bonapartizam, vladavina većine ili ustavna poliarhija?*, koji je 1996. godine objavio u Zborniku za društvene nauke Matice srpske jasno ukazuje da je načelo „vlдавine prava” starije od principa „državnog razloga”, odnosno državne vlasti: „Vladavina prava pretpostavlja izvesnost prava i obaveza, trajnost i poštovanje stečenih prava”²³, što garantuju nezavisno sudstvo,²⁴ podela vlasti i uspostavljanje ravnoteže među njenim granama. Vladavina prava, piše profesor Stanovčić u ovom radu, može biti „prepreka i smetnja onima koji smatraju da predstavljaju volju naroda koju tumače kao neograničenu i zato se mogu nekada osetiti pozvanima ili obaveznim da u cilju sprovođenja narodne volje prekrše zakon”.²⁵

Uređenje odnosa većine i manjine zasnovano na načelu vladavine prava Stanovčić je smatrao *sine qua non* uređenja multietničke demokratske države. Zbog prirode i složenosti odnosa među njima uputno je da:

većina ispuni određene uslove, svojstva, zadovolji neke 'kvalifikacije', a isto tako i da neke manjine, ukoliko ispunjavaju izvesne posebne uslove, budu određene izvesnim privilegijama, odnosno obavezama i kao takve opštom konstitucijom odnosa ili posebnim merama zaštićene”, a ako se donosi odluka o nekoj važnoj stvari, piše Stanovčić u radu *Demokratija i vladavina prava*, „koja se tiče karaktera ili čak sudbine države, onda se za takve odluke mora predvideti kvalifikovana većina, obično dvotrećinska

²² Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago, 1962), 161.

²³ Vojislav Stanovčić, „Demokratija u višestručnim društvima: populizam, bonapartizam, vladavina većine ili ustavna poliarhija”, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 100 (1996): 25.

²⁴ Sudstvo i sudije Stanovčić ne vidi jednim braniteljima nezavisnosti profesije. Po njemu, moralna autonomija pravnika preduslov je slobodnog sudijskog uverenja, a ona se ne odnosi samo na sudije već i na sve one koji pripremaju, donose i primenjuju zakone – pravnik mora biti spreman da kaže „Ne!” ako ga profesionalno znanje i savest na to upućuju, pa i onda kada svi kažu „Da”. Isto, 26.

²⁵ Isto, 24.

ili većina koju čine znatne većine svih sastavnih delova. Mogu postojati ideološke, političke, nacionalne, verske, jezičke manjine, manjine koje se javljaju oko izvesnih interesa, pogleda, regiona, to jest i manjine koje u sociološkom smislu čine neku grupu (npr. bogataši, piloti, lekari, zaposlene žene, hendikepirana lica itd.). Odnos ovakvih manjina i većina zaista je složen i ne može se uvek svesti na prost odnos aritmetičke većine i manjine niti je uvek linearna 'vladavina većine' ili donošenje odluka od takve 'većine' preporučljivo rešenje, a najmanje ako većina nije ograničena pravom, tj. ustavom ili je bezobzirna u svom poimanju pravâ koja proizlaze iz činjenice da trenutno jeste većina.²⁶

Profesor Stanovčić se protivio isključivosti koju majorizacija, preglasavanje manjine, može da izazove bez obzira na to što su ispoštovane demokratske procedure na osnovu kojih su određene odluke donete. Da bi se izbegle posledice majorizacije pribegava se različitim rešenjima – uspostavljanje višepartijskih koalicija, primena principa saglasne većine i mehanizma usaglašavanja. Na taj način su afirmisana i legitimisana prava manjina za koja Stanovčić smatra da su i nužna i pravična, odnosno da je potrebno priznati i garantovati zaštitu manjina, ali i upozorava „da su iskustva sa zaštitom manjina do sada loša – njima nije pružena efikasna zaštita, a države su se mešale u unutrašnje stvari drugih država pod vidom zaštite manjina”.²⁷

Isto kao što utemeljenje načela vladavine prava vidi osnovom dobro uređenog poretka, Stanovčić korene prirode multikulturalnih društava vidi u tradicionalnim religijskim učenjima i njihovim izvorima. U tom smislu, Stanovčić, bez obzira na to što od sedamdesetih godina XX veka prati liberalni diskurs u političkoj teoriji ostaje na poziciji konzervativnog monizma. U izlaganju saopštenom na konferenciji „Doprinosi verskih zajednica u SR Jugoslaviji o pomirenju, poštovanju različitosti, demokratiji, ljudskim pravima, zaštiti manjina, saradnji i stabilnosti u jugoistočnoj Evropi” (Beograd, 14-15. decembar, 2001) profesor Stanovčić se približio stavovima nastalim na tragu savremene konzervativne političke misli: „Mnoge velike religije sveta čine osnovu širokih civilizacijskih krugova kojima danas može pripadati nekoliko ili mnogo država. Dok su u prošlosti verski ratovi dominirali u čitavim epohama, njih su, u potonjim vekovima, 'zamenili' ratovi koji su se vodili iz nacionalnih, ideoloških ili rasnih 'razloga' ili radi takozvanih 'državnih razloga' ili 'razloga nacionalne bezbednosti' u obliku preventivnih ili na sličan način opisanih ratova. Na jednoj strani, mora se uzeti u obzir uloga velikih svetskih religija u civiliziranju

²⁶ „Demokratija i vladavina prava”, *Anali* 53, br. 2 (2005): 43.

²⁷ Isto, 53.

ljudi i pružanju okvira koji su ih približili jedne drugima i time im omogućili da žive zajedno ili da čak ujedinjuju grupe u šire političke celine. Otud, religije su stvarale šire osnove identiteta radi integracije većih grupa ljudi nego što su ih mogle objediniti nacionalne države. Na drugoj strani, međutim, integrisanjem grupa, religije su mogle suprotstaviti tako velike grupe sa nekim drugim grupama drugačije vere ili drugačijeg tumačenja istog verskog učenja...". Istini za volju, Stanovčić ne preuzima konzervativni pesimizam, neki bi rekli pragmatizam, Samjuela Hantingtona (Samuel Huntington), po kojem religije, kao i civilizacije prožete njima, sadrže snažne potencijale za konflikt, jer religije, kako je mislio profesor Stanovčić, nisu nikad, poput nacionalnih država zadojenih nacionalizmom, izazvale globalne konflikte. Uprkos tome što priznaje da su religije „mogle igrati izvesnu ulogu u masakrima koji su se odigrali u oba rata, a posebno u Drugom svetskom ratu (holokaust i genocid nad nekim drugim grupama)” one su odista i „suštinske komponente mnogih kultura i civilizacija”.

Stanovčić u učenjima različitih religija nalazi humanističke pouke i doводи ih u vezu sa antičkim, renesansnim i modernim političkim teorijama. U indijskim svetim knjigama (Upanišade) i epu „Mahabharata”, naročito u poemi „Bhagavad-Gita”, Stanovčić ukazuje na to da su principi o opštem moralnom delanju ljudi razmatrani prvo u religijama, a tek potom u filozofskim i etičkim delima. Sledeći stav da, nasuprot običajima i razlozima „višeg reda”, opšta moralna i verska načela visoko vrednuju mir, Stanovčić, preko Bhišme (Mahabharata) i Trazimaha (Platon) do Bizmarka, prati preko dve hiljade godina staru misao da je „pravo tugaljiva stvar i da na ovom svetu sila ide ispred prava”. Kod Stanovčića nema idealizma u odnosu na ulogu religija koje su one imale u moralnim sunovratima kojima je ljudski rod sklon, ali to ga ne sprečava da uvidi zlatnu nit koja povezuje ideje utemeljivača velikih religija sa političkom filozofijom i vladarima. Na tim idejama Stanovčić je tragao za kriterijumima za uspostavljanje dobre političke zajednice, za moralnim ciljevima koje bi trebalo slediti, kako uspostaviti dobre odnose među različitim ljudima i grupama u zajednici.²⁸

Na tim tragovima profesor Stanovčić usvaja paradigmu pojma multikulturalnosti izvedene iz monokulturalnog nazora:

Multietničnost (tj. multikulturalnost) podrazumeva različite sisteme vrednosti i na različite načine ostvaruje te vrednosti. Istoričari i drugi društveni naučnici znaju da to može dovesti do tenzija i sukoba, i da sukobi oko interesa mogu da se pomire mnogo lakše nego sukobi oko sistema

²⁸ Stanovčić, *Političke ideje i religija*, 14.

identiteta i vrednosti. Multinacionalizam, multikulturalizam, višereligioznost, ili bolje radi naše teme koristiti jedan termin koji pokriva sve pomenute, multietničnost, može biti plodno tle za ideologije i pokrete koji, pod određenim uslovima, mogu postati prepreka ka demokratiji, pretnja miru i mogu da izazovu etničke sukobe.²⁹

Stanovčić, uprkos tome što je bio svestan prirode i vrednosti multikulturalnih društava („Multikulturalizam svakako znači kulturno i društveno bogatstvo, pluralizam iskustava i vizija. Slikovito rečeno, on obećava životno šarenilo umesto nekakvog jednoobraznog sivila), ističe da multikulturalizam može biti i prepreka demokratiji i građanskoj državi: „Kada vlade sa sumnjičavošću gledaju na grupe koje se razlikuju od većine ili najbrojnije grupe, kao i onda kada manjine postanu instrumenti za mešanje drugih država ili teže secesiji u okviru države u čijim su okvirima duže vremena živeli – onda se teškoće povećavaju”.³⁰ Nastojeći da potkrepi mišljenje o zlokobnom janusovskom licu multikulturalizma Stanovčić ukazuje i na istraživanja Pjera Van den Berga (Pierre Van der Berghe) u višetničkim afričkim državama, u kojima su perspektive demokratije direktno srazmerne stepenu saglasnosti (konsenzusu) o osnovnim vrednostima, a obrnuto srazmerne stepenu kulturnog pluralizma, te da su u uslovima maksimalnog kulturnog pluralizma šanse za demokratiju ozbiljno smanjene.³¹

Šanse za višetničke države da uspostave demokratski poredak Stanovčić vidi u konsocijaciji, ali pod uslovom da je obezbeđena vladavina prava, da postoji dogovor (konsenzus) oko osnovnih društvenih vrednosti³² i da postoje kanali između etničkih grupa koji omogućavaju tolerantnu komunikaciju. U radu *Demokratija i manjine u Jugoistočnoj Evropi* pomenutim uslovima za uspostavljanje stabilne demokratije u višetničkim društvima Stanovčić dodaje

---

²⁹ “Democracy in: Multi-Ethnic Societies, Problems and Principles of Consociation: How to Live Together?”, in: *Democracy and Multiculturalism in South East Europe*, ed. Goran Bašić (Belgrade: Ethnicity Research Center, 2003), 16.

³⁰ Vojislav Stanovčić, „Vladavina prava i suživot etničkih grupa”, u: *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, ur. Miloš Macura i Vojislav Stanovčić (Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka, 1996), 53.

³¹ Pierre Van der Berghe, “Pluralism and the Polity: A Theoretical Exploration”, in: *Pluralism in Africa*, eds. Leo Kuper and M. G. Smith (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1969), 74.

³² Goran Bašić, „Društveni identitet i etnokulturna politika”, u: *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, ur. Vojislav Stanovčić (Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka, 2007), 101.

i usvajanje razumnog, umerenog, liberalnog ustavnog sistema i odgovarajućih institucionalnih aranžmana, uspostavljanje političke kulture tolerancije i uvažavanja različitosti, prilagođavanja, kompromisa i dijaloga i razvijeno građansko društvo u kojem živi kako većinska grupa tako i sve manjinske grupe. Sve to može da se postigne samo ulaganjem sistematskih napora u tom pravcu tokom dužeg vremenskog perioda, uz istovremeno vođenje mudre politike rukovođene valjanim načelima. To su opšti uslovi, koji, ako se postignu, veoma doprinose i poboljšavanju položaja manjina, no to poboljšavanje i izlaženje u susret izvesnim razumnim zahtevima manjina podrazumeva i druge promene u političkom i pravnom sistemu.³³

Konsenzus je Stanovčić isticao kao jedan od ključnih političkih principa koji prethodi uspostavljanju stabilnog i demokratskog političkog sistema. Da bi se konsenzus ostvario potrebno je da postoji pristanak (dogovor) građana u vezi sa barem dva osnovna pitanja: prihvatanje državne zajednice i saglasnost oko određene forme političke organizacije. Ukoliko ne postoji konsenzus oko ovih osnovnih pitanja, država i ustav ne ostvaruju potrebni i odgovarajući identifikacioni kapacitet. Ništa manje značajna primedba je ona koju Stanovčić upućuje u vezi sa značajem civilnog društva u višeeetničkoj državi. Civilno društvo vidi kao razvijenu mrežu odnosa i institucija, odnosno različitih podsistema u kojima se zadovoljavaju odgovarajuće potrebe ljudi i grupa, doprinosi lakšem razrešenju konflikata na nižim nivoima organizovanja, čime se smanjuje pritisak i izbegava politizacija sukoba i kumulacija problema na višim nivoima, odnosno na višim sferama političke organizacije.³⁴ Najзад, u javnom mnjenju i javnosti rada video je važan činilac u procesu oblikovanja i funkcionisanja političkih institucija. Bez javnog mnjenja, odnosno provere rada pred „licem naroda” institucije koje bi trebalo da su stubovi demokratskog poretka postaju „mrtvi kapital” formalne demokratije.

Konsocijativnu demokratiju smatra jednim od najboljim oblika političke zajednice višeeetničkih država, posebno društava u kojima postoji rizik u vezi sa održanjem stabilnosti. Stanovčić prihvata Altuzijusovo (Johannes Althusius) shvatanje konsocijacije u čijoj osnovi je pristanak ljudi (građana) da žive zajedno u okviru određenih institucionalnih aranžmana na osnovu kojih se svim društvenim grupama omogućava da učestvuju u odlučivanju i vlasti. Za uspostavljanje konsocijativne demokratije u savremenoj pluralnoj državi važnim je

---

³³ Vojislav Stanovčić, „Demokratija i manjine u Jugoistočnoj Evropi”, u: *Perspektive demokratije u državama Zapadnog Balkana*, ur. Goran Bašić (Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 2004), 21.

³⁴ Stanovčić, „Vladavina prava i suživot etničkih grupa”, 42.

smatrao odgovorne elite različitih etničkih i drugih društvenih grupa i načine na koje se, u okviru ovakvog demokratskog poretka, uspostavlja poverenje – inkluzivnim (proporcionalnim) izbornim sistemom, širenjem različitih oblika autonomije (personalna, kulturna, teritorijalna) i samouprava, raspodela političke moći na ključnim državnim pozicijama (zastupljenost manjina u predstavničkim telima, izvršnoj vlasti i pravosuđu). Čini se da je Stanovčić izdvajanjem poverenja kao ključnog mesta konsocijativne demokratije, nasuprot principu tolerancije kao osnovi za postizanje suživota u većinskom demokratskom modelu, bio najbliži da iskorači iz kulturnog monizma sa kojeg je teorijski široko i preciznim pravno-političkim metodom sagledavao, objašnjavao probleme etničkih manjina u složenim društvima.

RAD AKADEMIKA VOJISLAVA STANOVČIĆA U ODBORU ZA PROUČAVANJE LJUDSKIH I MANJINSKIH PRAVA I KOMISIJI ZA PROUČAVANJE ŽIVOTA I OBIČAJA ROMA SANU

Vojislav Stanovčić je za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti izabran 1988, a za redovnog dvadeset jednu godinu kasnije – 2009. godine. Sa akademikom Milošem Macurom osnovao je 1989. godine Međudodeljenjski odbor za proučavanje srpske nacionalne manjine u susednim zemljama, a ubrzo se i pridružio radu kolega u Komisiji za proučavanje života i običaja Roma. Rad u ovim Akademijinim radnim telima vremenski se poklopio sa objavljivanjem njegovih značajnih radova iz političke teorije u čijem središtu je fenomen multikulturalizma³⁵, ali i sa njegovim stručnim doprinosom uobličavanju

³⁵ "History and Status of Ethnic Conflicts", in: *Yugoslavia: a Fractured Federalism*, ed. Dennison Rusinow ((Washington: The Wilson Center Press, 1988), 23–40); "How Political and Constitutional Institutions Deal with a People of Ethnic Diversity: The Yugoslavia Experience", in: eds. Robert A. Goldwin, Art Kaufman, and William A. Schambra, *Forging Unity Out of Diversity* (Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1989), 369–410 & discussion: 420–422, 424–426, 427, 428; „Положај јужнословенских народности у Мађарској – извештај са студијског путовања”, *ГЛАС CCCLXVI* ((Београд: САНУ, 1992), 281–377); "Problems and Options in Institutionalising Ethnic Relations", *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4 (October, 1992): 359–379; "National Self-Determination and Secession: Ideas and Problems", *Архив за правне и друштвене науке* br. 4 (1993): 747–762; "Concerning Constitutional Frames of a Multi-ethnic State", referat podnet Четвртom svetskom kongresu međunarodnog udruženja za ustavno pravo, Tokio, 25–28 sept. 1995, objavljen u Miodrag Jovićić (ur.), *National reports for the Fourth International Congress of the IACL* (Београд: Удружење за

politike multikulturalizma u Srbiji. Iako takva politika, uprkos ustavnim jemčenjem i brojnim propisima zaštite prava nacionalnih manjina, još nije dovršena, Stanovčićev doprinos utemeljenju njenih nespornih vrednosnih osnova i konstitucionalizaciji prava manjina je značajan.

U vezi sa Stanovčićevim radom u Akademijinim odborima, koji se u širem i užem smislu bave istraživanjima multikulturalnosti, trebalo bi pomenuti bar tri faze. Prva se odnosi na period nakon što je napisao izveštaj sa studijskog putovanja posvećenom položaju južnoslovenskih narodnosti u Mađarskoj, objavljen u Glasu Odeljenja društvenih nauka SANU (CCCLXVI, 1992). Reč je o verovatno poslednjem zajedničkom naučnom poduhvatu stručnjaka iz različitih univerzitetskih centara i akademija u državama jugoslovenske federacije koji su sa stanovišta različitih naučnih disciplina (demografija, sociologija, pravo, etnologija, političke nauke) istraživali probleme položaja nacionalnih manjina. Do obnavljanja takve vrste saradnje na nivou nacionalnih akademija i univerziteta nije došlo do danas, a nastojanje da se kroz „Akademsku mrežu za saradnju u Jugoistočnoj Evropi”³⁶ takva saradnja obnovi nailazi na mnoštvo administrativnih i suštinskih prepreka sa kojim se jugoslovenski stručnjaci nisu suočili prilikom obilaska srpske, hrvatske, bunjevačke i šokačke zajednice u Mađarskoj. Izveštaj koji je Stanovčić napisao o svojim zapažanjima sa ovog studijskog putovanja umnogome je doprineo unapređenju metodologije multidisciplinarnog istraživanja srpske dijaspore u SANU i šire. Ukazivanjem na istorijske okolnosti, društvene prilike, kulturu i običaje tadašnjih jugoslovenskih manjina, njihov politički i pravni položaj Stanovčić je uticao na razvoj istraživanja arhivske građe, jezika, običaja, kulture i umetnosti, političko-pravnog položaja Srba u Mađarskoj i u Rumuniji. Etnografska istraživanja

---

ustavno pravo, 1995), 75–104; “Etnički federalizam i demokratija”, *Arhiv za pravne i društvene nauke* XLIX, br. 2 (1993): 287–306; “Concerning the Association of Ethnic Groups”, in: *Nationalism and Minorities* (Belgrade: Institute of Social Sciences & University of Essex, 1995), 26–34); „Civilno društvo i vladavina prava u višenacionalnim zajednicama”, u: *Potisnuto civilno društvo*, ur. Vukašin Pavlović (Beograd: Eko centar, 1995), 107–130; „Владавина права и суживот етничких група”, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, ур. Милош Мацура и Војислав Становчић, научни скупови, књ. LXXXIV, Одељење друштвених наука, књ. 19 (Београд: САНУ, 1996), 49–71; “The Rule of Law in Multireligious Communities: the Importance of Establishing It” (Copenhagen – Maribor: The Danish Cultural Institute – Institut for Ethnic and Regional Studies, 1998), 177–194; *Проблеми и дилеме/альтернативе правној регулацији заштити мањина* (Београд: Институт за упоредно право, 2002), 11–44) i drugi radovi.

³⁶ Goran Bašić, Mitja Žagar i Siniša Tatalović, *Multiculturalism in Public Policies* (Belgrade: Institute of Social Sciences & Academic Network, 2018).

(Etnografski institut SANU) i istraživanja umetničke i crkvene zaostavštine Srba u Rumuniji i Mađarskoj (Odeljenje za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu) koja su bila u toku, nakon Stanovčićevog izveštaja, dobila su strateški naučni smisao i uključena su u rad Odbora za proučavanje položaja srpske nacionalne manjine SANU.

Druga faza je spontano nastala nakon što je akademijin Međuodeljenjski odbor za proučavanje ljudskih prava i nacionalne manjine organizovao međunarodnu naučnu konferenciju „Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji” (11. do 13. januara 1995. godine) i objavio istoimeni zbornik. Rasprava o položaju nacionalnih manjina u tada dvočlanoj jugoslovenskoj federaciji organizovana je u vreme dok je u Bosni besneo jedan od najstrašnijih etničkih obračuna njenih naroda, a događaji u Hrvatskoj i na Kosovu građanima nisu nagoveštavali rasplet koji će trajno izmeniti političku i demografsku sliku regiona i položaj Srbije i srpskog naroda u njemu. Teret organizacije ovog skupa izneli su akademik Miloš Macura i tada dopisni član Akademije Vojislav Stanovčić, koji u predgovoru Zbornika piše sledeće:

U referatima (i raspravi) do punog izražaja došao je pristup da se mnogi od problema međuetničkih (međunacionalnih) odnosa danas moraju razmatrati i rešavati u kontekstu demokratskih preobražaja države i upotrebom demokratskih metoda. Više referata pokazuje da su u našim pravnim izvorima prihvaćeni i ozakonjeni principi i rešenja koji su iznad prihvaćenih međunarodnih i evropskih standarda, koji se često pominju, ali isto tako da društvena i sudska praksa ostvarivanja ustavom garantovanih prava, karakter zaštite koja se pri uživanju prava može obezbediti, odnos političkih nosilaca moći i prava, kvalitet svakodnevnog života, sigurnost života i imovine svih građana bez obzira kojoj grupi, većini ili manjini pripadaju, nisu na visini normativnih ideala i rešenja.³⁷

Na ovom skupu, čijem sadržaju je Stanovčić dao upečatljiv doprinos, okupljene su sve škole mišljenja o problemima multikulturalnosti i položaja manjina, a prvi put u našoj akademskoj zajednici raspravljalo se o trostepenoj autonomiji nacionalnih manjina, manjinskoj samoupravi, položaju grupa koji su nakon raspada države od konstitutivnih naroda postali nacionalne manjine, demokratskom ustrojstvu multietničke države i njenim odnosima sa susedima. Nakon ovog skupa rad u Odboru nenametljivo je onemogućen i održavan je isključivo kroz istraživanja srpske autohtone dijaspore. Međutim, doprinos

³⁷ Vojislav Stanovčić, „Pluralističko shvatanje društva i slobode – Predgovor”, u: *Sloboda u modernoj državi*, ur. Harold Laski (Beograd: Radnička štampa, 1985).

ove rasprave i zbornika radova na razvoj istraživanja u drugim akademskim centrima, sazrevanju ideja o politici multikulturalnosti zasnovane na liberalnoj paradigmi bio je veoma značajan.

Najzad, treća faza se poklopila sa odlukom profesora Stanovčića da predvodi tim stručnjaka koji je pripremio Nacrt zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji. Zakon³⁸ je, sa nešto izmenjenim rešenjima u odnosu na ona koje je predložio stručni tim, usvojen u tadašnjem jugoslovenskom parlamentu u februaru 2002. godine i izvršio je ogroman uticaj prvo na vrednosti i standarde zaštite nacionalnih manjina u Srbiji, a potom i na konstitucionalizaciju tih prava. Ovim Zakonom i uticajem koji je on izvršio na pravni život i društvenu praksu, a čije osmišljavanje i pisanje je Stanovčić obeležio snažnim ličnim doprinosom, bar su u vrednosnom smislu utemeljene u politici multikulturalizma kroz institute vladavine prava, konsocijativne oblike demokratije, autonomije, važnih poluga Stanovčićeve političke teorije. Štaviše, čini mi se da nijedan drugi zakon u novijoj istoriji Srbije nije imao snažniji podsticaj na njen demokratski razvoj od Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina – utvrđena je definicija nacionalnih manjina; pravno su utemeljeni instituti kulturne autonomije, manjinske samouprave, afirmativnih mera, definisan je sadržaj kolektivnih prava, a njegov duh i rešenja koja su korespondirala sa liberalnim načelom „etnokulturne” pravde uticali su na demokratizaciju društva i razvoj ljudskih prava u zemlji.

UTICAJ VOJISLAVA STANOVČIĆA NA ISTRAŽIVANJA MULTIKULTURALNOSTI I NA NJEGOVU IMPLEMENTACIJU U JAVNIM POLITIKAMA U SRBIJI

U političkoj teoriji Vojislava Stanovčića pojmovi multikulturalizam i etnicitet ne zauzimaju ključno mesto. To je uočljivo i u njegovom životnom delu „Politička teorija”³⁹, u kojem multikulturalizam i multikulturalno imaju efemernu ulogu u razmatranju različitih pitanja u političkim učenjima. Najčešće, Stanovčić ih razmatra u vezi sa humanističkim porukama svetih knjiga ili političkim porukama slavnih revolucija, pitanjima federalizma i slično. S jedne strane, Stanovčićev pristup multikulturalizmu izvire iz monokulturalne paradigme, ali, s druge, niko više od njega u društvenim naukama u Srbiji nije uticao

³⁸ Službeni list SRJ, br. 11/2002; Službeni list SCG, br. 1/2003 – Ustavna povelja; Službeni glasnik RS, br. 72/2009 – dr. zakon i 97/2013 – odluka US.

³⁹ Vojislav Stanovčić, *Politička teorija* (Beograd: Službeni glasnik, 2006).

na proučavanje multikulturalnosti u različitim disciplinama društvenih i humanističkih nauka – politikologiji, pravu, etnologiji, antropologiji. Briljantnim delom, u kojem je ukazivao na političke i socijalne vrednosti, snažno je razvijao holistički duh u društvenim naukama pomoću kojeg su se i pitanja multikulturalizma i iz njega izvedenog pojma etniciteta komotno širila.

Ono što Stanovčić nije uspeo u biti nije zavisilo od njega. Naime, njegovo profesionalno nastojanje i intelektualno stremljenje da u javne politike ugradi vrednosti i principe koji daju šanse srpskom multietničnom društvu da uspostavi liberalno pravilo jednakih šansi za sve nisu imali trajno utemeljenje jer nakon početnog odjeka 2002. godine i blistavog nagoveštaja srbijanske politike multikulturalnosti u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina sledi njen sunovrat, čije posledice proizlaze iz kontinuirane nezainteresovanosti ili možda strategije države da ne uredi ova pitanja.⁴⁰ Potpuno odustajanje od principa, koji su uspostavljeni možda i najviše zahvaljujući profesoru Stanovčiću, usledilo je 2018. godine izmenama Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina preduzetim radi usklađivanja njegovih rešenja sa evropskim vrednostima. Zakon koji je u ustavna rešenja o ljudskim i manjinskim pravima u Srbiji uneo evropske, liberalne, demokratske vrednosti devastiran je svojim antipodom – unošenjem u njegov sadržaj partokratskih interesa koji za cilj imaju učvršćivanje retrogradnog segregativnog multikulturalizma u kojem je bazična vrednost, kako kaže Đuro Šušnjić, princip učinak: „Učini ti meni, pa ću učiniti ja tebi i bićemo obojica zadovoljni”. Opredivši se za ovakav pristup nastavljen je kontinuitet politike u kojoj su vladavina prava i demokratija paravan iza kojeg se vlada autoritarnim ili populističkim metodama.

BIBLIOGRAFIJA

- Bašić, Goran. „Društveni identitet i etnokulturna politika”. U: *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, ur. Vojislav Stanovčić. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka, 2007.
- . *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 2006.
- . *Multikulturalizam i etnicitet*. Beograd: Institut društvenih nauka, 2018.
- Bašić, Goran i Marijana Pajvančić. *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 2015.

---

⁴⁰ Goran Bašić, *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu* (Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 2006), 65–88; Goran Bašić i Marijana Pajvančić, *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti* (Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 2015), 113–146.

- Bašić, Goran, Mitja Žagar, and Siniša Tatalović. *Multiculturalism in Public Policies*. Belgrade: Institute of Social Sciences & Academic Network, 2018.
- Bernasconi, Robert. "Kant as an Unfamiliar Source of Racism". In: *Philosophers on Race: Critical Essays*, eds. Julie Ward and Tommy Lott: Blackwell, 2002.
- Chakravorty Spivak, Gayatri. *A Critique of Postcolonial Reason*. Harvard, 1999.
- Friedman, Milton. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago, 1962.
- Kimlika, Vil. „Etnički odnosi i zapadna politička teorija”. *Habitus* 0 (1999).
- . *Multikulturalno građanstvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003.
- Mesić, Milan. *Multikulturalizam*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Parekh, Bhikhu. *Nova politika identiteta*. Zagreb: Politička kultura, 2008.
- . "A Varied Moral World". In: *Is Multiculturalism Bad for Women?*, eds. Joshua Coen et al. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Parsons, Talcott. *Individual Autonomy and Social Pressure: An Answer to Dennis H. Wrong, Psychoanalysis and the Psychoanalytic Review*. 1962.
- . "Racial and Religious Differences as Factors in Group Tensions". In: *Unity and Differences in the Modern World*, eds. L. Finkelstein et al. New York, 1945.
- Rawls, John. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993.
- Raz, Joseph. "Multiculturalism: A Liberal Perspective". *Dissent* (Winter 1994).
- Rujević, Goran. „Kantov naučni rasizam”. *Arhe* 11, br. 22 (2014): 173–91.
- Stanovčić, Vojislav. "Democracy in Multi-Ethnic Societies, Problems and Principles of Consociation: How to Live Together?" In: *Democracy and Multiculturalism in South East Europe*, ed. Goran Bašić. Belgrade: Ethnicity Research Center, 2003.
- . „Demokratija i manjine u Jugoistočnoj Evropi”. U: *Perspektive demokratije u državama Zapadnog Balkana*, ur. Goran Bašić. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 2004.
- . „Demokratija i vladavina prava”. *Anali* 53, br. 2 (2005).
- . „Demokratija u višetničkim društvima: populizam, bonapartizam, vladavina većine ili ustavna poliarhija”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 100 (1996).
- . „Pluralističko shvatanje društva i slobode – Predgovor”. U: *Sloboda u modernoj državi*, ur. Harold Laski. Beograd: Radnička štampa, 1985.
- . *Politička teorija*. Beograd: Službeni glasnik, 2006.
- . *Političke ideje i religija*. Beograd: Čigoja štampa, 1999.
- . „Vladavina prava i suživot etničkih grupa”. U: *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, ur. Miloš Macura i Vojislav Stanovčić. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka, 1996.
- Šuran, Furio. „Vicova 'Nova znanost' između filozofije i moderne znanosti”. *Filozofska istraživanja* 30, br. 1–2 (2010).
- Tejlor, Čarls. „Politika priznanja”. U: *Multikulturalizam*, ur. Ejmi Gatman. Novi Sad: CMK, 2003.
- . *Priznavanje građanskog društva*. Beograd: Beogradski krug, 2000.
- Van der Berghe, Pierre. "Pluralism and The Polity: A Theoretical Exploration". In: *Pluralism in Africa*, eds. Leo Kuper and M. G. Smith. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1969.

Summary

Goran Bašić

Rule of Law and Multiculturalism in the Political Theory of the Academician Vojislav Stanovčić

The paper will focus on the place of the phenomenon of multiculturalism in the political theory of the Academician Vojislav Stanovčić. The first part of the paper will point out the key issues of multiculturalism and the phenomenon of ethnicity associated with it in mainstream traditional and liberal political theory. Further, the paper will identify Stanovčić's contribution to the understanding of these issues in contemporary theoretic and political circumstances. Stanovčić overcomes the monocultural outlook, which draws from traditional liberal political theories, by linking the traps of multiculturalism with humanistic messages of the great religions and famous revolutions. This approach does not mislead him into idealistic structures of society, but rather enables him to grasp the whole complexity and weave of cultural and ethnic relations in historic and contemporary situations. The third part of the paper recalls Stanovčić's scientific, professional and personal contribution to overcoming and resolving the problem of organising the best possible order in complex multiethnic states.

Keywords: *Vojislav Stanovčić, rule of law, multiculturalism, public policies.*